

อุปลักษณธรรมชาติแสดงเวลาในภาษาไทยถิ่นเหนือ

ปีนอนงค์ อ่ำปะละ*

บทคัดย่อ

เวลา เป็นคำที่มีความหมายเป็นนามธรรม กลไกหนึ่งที่จะทำให้สามารถเข้าใจเวลาในฐานะสิ่งที่เป็นรูปธรรมได้ต้องอาศัยกระบวนการทางปริชานที่เรียกว่า อุปลักษณ์ ซึ่งเป็นกลไกที่เกิดจากการนำความรู้ในเรื่องที่เป็นนามธรรมมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นรูปธรรมผ่านกระบวนการถ่ายโยงความหมาย อันจะทำให้เข้าใจความหมายและความคิดของผู้ใช้ภาษานั้นได้ งานวิจัยนี้ศึกษาอุปลักษณธรรมชาติแสดงเวลา ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดในชีวิตประจำวัน โดยวิเคราะห์จากรูปภาษาที่มีความหมายเปรียบแสดงเวลาที่เกี่ยวข้องกับพระอาทิตย์ พระจันทร์ และท้องฟ้า นอกจากนี้ การศึกษานี้ยังแสดงให้เห็นลักษณะทางความหมายเมื่อรูปภาษาปรากฏร่วมกับคำแสดงการเคลื่อนที่ ซึ่งการศึกษาดังกล่าวจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาอุปลักษณ์และเวลาในอีกแง่มุมหนึ่ง

คำสำคัญ เวลา ธรรมชาติ ภาษาศาสตร์ปริชาน อุปลักษณ์มนทัศน์

Abstract

TIME is an abstract word. One of the mechanisms enabling us to understand time as a concrete is a cognitive process called metaphor. Metaphor is a mechanism resulting from comparing abstract matter with concrete matter via conceptual mapping study in order to understand meaning and thought of language users.

This research explores the nature of TIME metaphor, a natural phenomenon in everyday life, by analysing from metaphorical expression of time relating to the Sun, the Moon and the Sky. This study also reveals lexical characteristics of metaphorical expression when co-occurred with motion words.

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพายัพ

This study will be useful for further research on another aspect of metaphor and time.

Keywords: Time, Natural resource, Cognitive Linguistics, conceptual metaphor

บทนำ

คำว่า *เวลา* เป็นนามธรรมที่สัมพันธ์กับคนในทุกสังคม แม้ว่าคนจะมีความคิดเห็นเรื่องเวลาที่แตกต่างกันออกไปตามสังคมและวัฒนธรรม สิ่งหนึ่งที่ทุกสังคมมีร่วมกัน คือ เวลาเกิดขึ้นจากประสบการณ์พื้นฐานแล้วกำหนดสร้างเป็นระบบการบอกเวลา

ภาษาต่างประเทศอื่น ๆ เป็นต้นว่า ภาษาอังกฤษ หรือภาษาแถบยุโรป ภาษาไทย เมื่อต้องการบอกอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ที่เกี่ยวข้องกับเวลา และเหตุการณ์ จะใช้ปรากฏธรรมชาติดวงบอกเวลา สำหรับในภาษาไทยถิ่นเหนือ เวลานั้นสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดขึ้นในแต่ละวันเช่นเดียวกันกับในภาษาอื่นๆ ลักษณะมีความสัมพันธ์กับรูปภาษา ได้แก่ ยก ไช ส่อง ขึ้น ฟุ้ง ออก สูง ต่ำ ลับ ลง ตก มอดมุด ซึ่งแสดงการเคลื่อนที่ ปรากฏการณ์ดังกล่าวบอกช่วงเวลา การเปลี่ยนเวลา รวมทั้งสภาพการขึ้นลงของพระอาทิตย์ และพระจันทร์

จากการสังเกต พบว่า ในวรรณกรรมภาษาไทยถิ่นเหนือ การบอกเวลาเกี่ยวข้องกับพระอาทิตย์ พระจันทร์ และท้องฟ้า ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่มีอยู่จริงตามธรรมชาติ เช่น *สุรียาออก ต่ำวันตก พระจันทร์ส่องฟ้า* ฯลฯ ล้วนมีความหมายแสดงเวลา จากตัวอย่างสะท้อนให้เห็นกระบวนการทางปริชานที่ทำให้พระอาทิตย์และพระจันทร์ ที่เป็นตัวแทนของกาลเวลาซึ่งเป็นนามธรรมให้กลายเป็นรูปธรรม เมื่อปรากฏร่วมกับคำว่า *ออก ตก* และ *ส่อง* อันเป็นกระบวนการของอุปลักษณเชิงมโนทัศน์ (conceptual metaphor) ทั้งนี้อุปลักษณ (metaphor) หมายถึงรูปภาษาที่เกิดจากการนำภาษามาใช้ในการเปรียบเทียบ โดยการศึกษาและวิเคราะห์อุปลักษณ มีทฤษฎีที่ต่างกันสองทฤษฎีใหญ่ๆ ได้แก่ การศึกษาอุปลักษณตามทฤษฎีแนวเดิม (Traditional Theory) ซึ่งอธิบายอุปลักษณจากการตีความรูปภาษา ส่วนอีกทฤษฎีหนึ่งจะเป็นการศึกษาอุปลักษณตามแนวคิดทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชาน (Cognitive linguistic) ซึ่งเป็นทฤษฎีภาษาศาสตร์แนวใหม่ในปัจจุบัน ได้อธิบายว่า อุปลักษณเป็นเรื่องของการใช้ภาษาที่เกี่ยวข้องกับระบบความคิดของผู้ใช้ภาษา ไม่ได้เป็นเพียงแค่ความสัมพันธ์ระหว่างรูปภาษากับการอธิบายความหมายจากการตีความของการใช้ภาษาในเชิงเปรียบเทียบเท่านั้น แต่ยังเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับระบบความคิดของผู้ใช้ภาษาในแต่ละสังคม (ชัชวดี ศรีลัมพ์, 2549, 26)

นอกจากนี้ การศึกษาอุปลักษณ์ด้วยแนวคิดทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชาน อุปลักษณ์ เป็นสิ่งที่สะท้อนระบบความคิดของคนในสังคมผ่านการใช้ภาษาในชีวิตประจำวัน โดยที่มนุษย์ไม่รู้ตัวว่าภาษาที่ใช้เป็นการเปรียบเทียบซึ่ง เลคอฟและจอห์นสัน (Lakoff & Johnson, 1980) ได้เสนอมุมมองเกี่ยวกับอุปลักษณ์ตามแนวคิดทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชานไว้ในหนังสือ **Metaphors We Live By** เรียกทฤษฎีนี้ว่า “ทฤษฎีอุปลักษณ์เชิงมนทัศน์” (Conceptual Metaphor Theory) ทั้งนี้ จะเข้าใจอุปลักษณ์ได้ก็ต่อเมื่อนำไปใช้เปรียบเทียบกับรูปภาษาอื่นๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การทำให้เข้าใจรูปภาษาที่เป็นนามธรรมด้วยการนำไปเปรียบเทียบกับรูปภาษาที่เป็นรูปธรรม กล่าวคือ กระบวนการที่ทำให้สิ่งที่เป็นนามธรรมกลายเป็นรูปธรรมได้เพราะกระบวนการถ่ายโยงความหมายจากวงความหมายต้นทาง (source domain) มีที่มาจากประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน เป็นรูปธรรมหรือมีตัวตน ไปยังวงความหมายปลายทาง (target domain) ที่มีลักษณะเป็นนามธรรมแปรไปตามสังคมและวัฒนธรรม (Lakoff & Johnson, 1980) ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์อุปลักษณ์ธรรมชาติแสดงเวลาในภาษาไทยถิ่นเหนือโดยใช้กรอบแนวคิดอุปลักษณ์เชิงมนทัศน์ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น การศึกษานี้จะเป็นสิ่งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นรูปภาษาที่เป็นอุปลักษณ์ธรรมชาติ และทำให้เข้าใจว่าอุปลักษณ์ธรรมชาติแสดงเวลาในภาษาไทยถิ่นเหนือเป็นอย่างไร ตลอดจนมีกระบวนการการถ่ายโยงความหมายในลักษณะใด

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษารูปภาษาที่มีความหมายเปรียบเทียบเป็นอุปลักษณ์ธรรมชาติแสดงเวลาในภาษาไทยถิ่นเหนือ ด้วยวิธีการวิเคราะห์ด้านอุปลักษณ์เชิงมนทัศน์

ขอบเขตของการศึกษาและการเก็บข้อมูล

3.1 ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษารูปภาษาที่มีความหมายเปรียบเทียบแสดงเวลา จากคำที่มีความหมายอุปลักษณ์แสดงเวลา ที่หมายถึง พระอาทิตย์ พระจันทร์ และท้องฟ้า จากคำวและคำวขอ จำนวน 35 เรื่อง ที่เป็นอุปลักษณ์ธรรมชาติแสดงเวลา เท่านั้น

3.2 การเก็บข้อมูล

3.2.1 เก็บข้อมูลภาษาจากวรรณกรรมประเภทคำว และคำวซอ ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่เขียนด้วยภาษาไทยถิ่นเหนือ ซึ่งแต่งขึ้นหรือตีพิมพ์เผยแพร่ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2325 – 2555 โดยคำวที่จะนำมาวิเคราะห์เป็นฉบับที่ถ่ายถอดจากตัวอักษรธรรมล้านนาเป็นตัวอักษรไทยกลาง และเป็นคำวที่ยังปรากฏต้นฉบับอยู่ มีจำนวนทั้งสิ้น 35 เรื่อง และเป็นคำวที่ยังปรากฏต้นฉบับในการตีพิมพ์ แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ คำวที่ปรากฏชื่อผู้แต่ง ชื่อผู้ปริวรรต ปีพ.ศ. ที่แต่งและปีพ.ศ. ที่ปริวรรต มีจำนวน 19 เรื่อง และคำวที่ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง ปรากฏชื่อผู้ปริวรรต (นามแฝง) และ/หรือไม่ปรากฏชื่อผู้ปริวรรต แต่ปรากฏชื่อผู้ตีพิมพ์เผยแพร่ มีจำนวน 16 เรื่อง

3.2.2 ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลเวลาที่เป็นรูปภาษาแสดงอุปลักษณ์ (metaphorical linguistics expressions) ที่เป็นอุปลักษณ์ธรรมชาติแสดงเวลาเท่านั้น เพื่อนำมาวิเคราะห์อุปลักษณ์มโนทัศน์ โดยผู้วิจัยใช้เกณฑ์ในการเก็บข้อมูล จากแนวคิดในคลังคำที่ว่าด้วยหมวดเวลากับมนุษย์และสรรพสิ่งของ นววรรณ พันธุมธา (2555, 857- 899) นำมาใช้ในการเก็บข้อมูล จากคำอุปลักษณ์แสดงเวลา ได้แก่ คำที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และท้องฟ้า

3.3 วิธีวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อรวบรวมรูปภาษาที่เป็นอุปลักษณ์แสดงเวลาตามข้อ 3.2 จากนั้นนำมาวิเคราะห์รูปภาษาแสดงอุปลักษณ์ โดยอาศัยการตีความหมายจากคำที่ปรากฏร่วม แล้วนำมาแปลความหมายจากภาษาไทยถิ่นเหนือเป็นภาษาไทยกลาง และนำทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชาน (Cognitive Linguistics) ในประเด็น อุปลักษณ์มโนทัศน์ (conceptual metaphor) มาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ข้อมูล รวมทั้งแสดงกระบวนการถ่ายโยงความหมายจากวงความหมายต้นทางไปยังวงความหมายปลายทาง

ผลการวิจัย

ในภาษาไทยถิ่นเหนือ รูปภาษาแสดงอุปลักษณ์ที่ปรากฏร่วมกับคำแสดงการเคลื่อนที่มี ความหมายเปรียบเทียบแสดงเวลา เพื่อให้เข้าใจสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น เวลา มนุษย์มักอาศัยการทำ ความเข้าใจ ผ่านประสบการณ์ทางกายจากสรรพสิ่งที่เป็นรูปธรรม ซึ่งกลไกทางปริชานที่ใช้ในการทำความเข้าใจดังกล่าวเรียกว่า อุปลักษณ์ (metaphor) โดยผ่านการถ่ายโยงเชิงปริชาน (cognitive mapping) ในรูปแบบอุปลักษณ์ภวสัมพันธ์ (ontological metaphor) หรืออุปลักษณ์ที่รับรู้สิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น เหตุการณ์ การกระทำ ความคิด ให้เป็นเสมือนสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่มีตัวตน

อุปลักษณภวสัมพันธ์เกี่ยวกับ เวลา ที่สังเกตได้เด่นชัดที่สุด ได้แก่ เวลาเป็นเงินทอง (TIME IS MONEY) กล่าวคือ มีการเปรียบเทียบเวลาซึ่งเป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมจับต้องได้อย่างเช่น เงินทอง นอกจากการเปรียบเทียบข้างต้น การศึกษาอุปลักษณด้านอื่นในภาษาไทย ถิ่นเหนือที่น่าสนใจและสามารถแสดงให้เห็นรูปภาพแสดงความเปรียบเทียบให้เวลานั้น มีตัวตนหรือเป็นรูปธรรมได้ ในที่นี้คือ ธรรมชาติ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และท้องฟ้า ทั้งนี้ในภาษาไทยถิ่นเหนือจะสะท้อนอุปลักษณดังกล่าวอย่างไรนั้น จะได้นำเสนอดังต่อไปนี้

คำว่า ธรรมชาติ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, 598) หมายถึง สิ่งที่เกิด มี และเป็นอยู่ ตามธรรมดาของสิ่งนั้นๆ ภาพภูมิประเทศ ซึ่งในงานวิจัยนี้ ได้แก่ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และท้องฟ้า เท่านั้น

อุปลักษณธรรมชาติ หมายถึง อุปลักษณที่เกิดจากคำหรือข้อความที่มีความหมายประจำรูปภาพหรือความหมายตรง ซึ่งจัดอยู่ในวงความหมายของธรรมชาติ มาใช้เปรียบเทียบกับสรรพสิ่งอื่นๆ ในที่นี้ คือ เวลา

วงความหมายธรรมชาติ หมายถึง ความหมายที่เกี่ยวข้องกับสรรพสิ่งใดๆ ก็ตามที่มีขึ้นอยู่ เป็นอยู่ตามธรรมดาของสิ่งนั้นๆ โดยไม่ได้สร้างขึ้นมา ธรรมชาติดังกล่าว ได้แก่ ปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ ที่เกิดขึ้นเองในแต่ละวัน ธรรมชาติที่เกี่ยวกับสภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ และวัสดุที่ได้จากธรรมชาติ

จากการศึกษา อุปลักษณธรรมชาติ ผู้วิจัยพบรูปภาพแสดงอุปลักษณ เป็นอุปลักษณธรรมชาติแสดงเวลา ได้แก่ สุริยยาน พระสุริยะ สุริยนต์ ดวงพระอาทิตย์ ต่ำวัน ต่ำวันหลวง รุ่งรวายถี ตื่นฟ้า และพระจันทร์

อุปลักษณธรรมชาติ ที่พบเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติของพระอาทิตย์ พระจันทร์ ที่เกิดขึ้นในแต่ละวัน

ปรากฏการณ์ดังกล่าวบอกช่วงเวลา การเปลี่ยนเวลา รวมทั้งสภาพการขึ้นลงของพระอาทิตย์ ฯลฯ เมื่อ สุริยยาน สุริยา พระสุริยะ ดวงพระอาทิตย์ ต่ำวัน ต่ำวันหลวง รุ่งรวายถี ตื่นฟ้า และพระจันทร์ ปรากฏร่วมกับคำแสดงการเคลื่อนที่ทำให้มีความหมายเปรียบเทียบบอกเวลาและแสดงสภาพธรรมชาติและบอกถึงเวลา รายละเอียดดังต่อไปนี้

1. เมื่ออุปลักษณธรรมชาติ ปรากฏร่วมกับคำว่า *ยก ไช ส่อง ฟุ้ง ขึ้น ออก* แสดงปรากฏการณ์ธรรมชาติบอกเวลาเช้า ตัวอย่างเช่น

(1) *กั้นตีนฟ้ายก ผ่อฟ้าขาวเหลือง ไก่บ้านนึ่งเนือง เสียงขันรุ่งแจ้ง*

“ครั้นขอบฟ้าเปิด มองเห็นท้องฟ้าสว่าง ไก่ป่าขันร้องส่งเสียงดังในเวลาเช้า”

(คำวขอบัวระวงค์หงส์อำมาตย์, 2474, 17)

ตัวอย่าง (1) คำว่า *ตีนฟ้า* หมายถึง ขอบฟ้า (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2547, 291) เป็นอุปลักษณะธรรมเนียมชาติบอกเวลา ส่วน *ยก* หมายถึง เอาของให้สูงขึ้นจากที่เดิมทั้งโดยตรงและโดยปริยาย หรือ เคลื่อนไป พากันไป เดินทาง (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2547, 576) *ยก* เป็นกิริยาอาการที่ใช้กับวัตถุสิ่งของ ลักษณะทำให้พ้นจากพื้น เพื่อทำให้สูงขึ้น ในที่นี้ เมื่อ *ตีนฟ้า* ปรากฏในตำแหน่งหน้า *ยก* เป็น *ตีนฟ้ายก* เสมือนว่า *ตีนฟ้า* เป็นวัตถุ และวัตถุนั้นแสดงอาการยกตนเองขึ้นมาได้ เป็นปรากฏการณ์ธรรมเนียมชาติบอกเวลาเช้าตรู่

(2) *ไกรศรีอาจารย์ ธิปปลูกหมู่เรา ขะใจถ่ายผ้า จักแอ่วกาดเรือเที่ยวน้ำ*

ก่อนสุริย์ยาน จักไขส่องหล้า

“อาจารย์ไกรศรี ธิปปลูกให้พวกเราตื่น และรีบแต่งตัวเตรียมไปเที่ยวตลาดน้ำ

ก่อนที่พระอาทิตย์ขึ้น”

(คำวขอวงศ์สวรรค์, 2511, 61)

ตัวอย่าง (2) คำว่า *สุริย์ยาน* หมายถึง พระอาทิตย์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, 1247)

ปรากฏร่วมกับ *ไข* หมายถึง เปิด อย่างเปิดฝาหีบ เช่น ไขประตู (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2547: 114)

ในที่นี้ *ไข* เป็นกิริยาแสดงอาการที่ทำให้แน่นหรือหลุดออกด้วยมือหรือเครื่องมือ เมื่อ *สุริย์ยาน* ทำอาการ *ไข* เปรียบเป็นผู้กระทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งหลุดออกไป ดังนั้น *สุริย์ยานจักไขส่องหล้า* เป็นปรากฏการณ์ธรรมเนียมชาติของพระอาทิตย์บอกเวลาเช้า ก่อนเวลาพระอาทิตย์ขึ้น

(3) *แสงสุริยา ส่องมาเฮี้ยแหม้ม ฮ่ามเรื่องแดงทั่วฟ้า*

“พระอาทิตย์ส่องแสงสีแดงเข้มอร่ามเรืองไปทั่วท้องฟ้า”

(คำวจ้าง 7 หัว 7 หาง, 2492, 8)

ตัวอย่าง (3) คำว่า *สุริยา* หรือ พระอาทิตย์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, 1247)

ปรากฏร่วมกับ *ส่อง* หมายถึง เพ่งมอง เล็ง ค้นหา รู้ ฉายแสดง (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2547, 721) ในความหมายทั่วไป *ส่อง* เป็นกิริยาแสดงอาการโดยใช้ประสาทสัมผัสทางสายตา ในที่นี้ *ส่อง* อยู่หน้า *เฮี้ยแหม้ม* เป็นสภาพของสิ่งที่เกรียมจัด เข้มจัด ดังนั้น *สุริยาส่องมาเฮี้ยแหม้ม* เป็นปรากฏการณ์ธรรมเนียมชาติในเวลาเช้าบอกลักษณะของแสงพระอาทิตย์ที่แดงเข้มและร้อนจัด

- (4) หม่อมหาชน สากลอดอ้าง ว่าสังฆามแม่เส้า
ตั้งสุริยาพุ่งขึ้นยามเช้า ฉายแสงผ่องแผ้ว อาณา
“คนจำนวนมาก ต่างพากันยกย่องพระพุทธเจ้าว่ามีรูปงาม
เปรียบตั้งพระอาทิตย์ขึ้นส่องแสงทั่วแผ่นดินในเวลาเช้า”

(คำพุทธประวัติ, 2501, 100)

ตัวอย่าง (4) คำว่า *สุริยา* หรือ พระอาทิตย์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, 1247) ปรากฏร่วมกับ *พุ่ง* หมายถึง ชัดของยาวๆ เช่น หอกออกไป อากาศที่แล่นออกไปโดยแรงและเร็ว (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2547, 510) โดยทั่วไป เรารู้ว่า *พุ่ง* แสดงสภาพของสิ่งที่เคลื่อนที่ออกไปด้วยวิธีการใช้แรงคนหรือสัตว์ หรือการขับเคลื่อนด้วยเครื่องยนต์ โดยมีความเร็ว ระยะเวลา และน้ำหนักเข้ามาเกี่ยวข้อง ในที่นี้ *สุริยาพุ่งขึ้น* เปรียบเหมือนว่า *สุริยา* เป็นสิ่งที่ขับเคลื่อนออกไปจากที่ได้เองด้วย อากาศ *พุ่ง* เป็นอุปลักษณะธรรมชาติบอกเวลาเช้าขณะพระอาทิตย์ขึ้น

- (5) *คันรุ่งรวายถี ขึ้นมาบ่เช้า อาทิตย์แผดเกล้าเฝารน*
“ครั้งพอรุ่งเช้า พระอาทิตย์ขึ้นมาโดยเร็วและส่องแสงร้อนระอุ”

(คำพุทธประวัติ, 2501, 159)

ตัวอย่าง (5) คำว่า *รุ่งรวายถี* หมายถึง เวลาเช้าตรู่ (สถาบันภาษา ศิลปะ และวัฒนธรรม, 2550: 421) ส่วน *ขึ้น* หมายถึง ไปสู่เบื้องบน เบื้องสูงหรือเบื้องหน้า (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2547: 96) เป็นอาการเคลื่อนที่สู่ที่สูงขึ้นไป เมื่อ *ขึ้น* ปรากฏร่วมกับ *รุ่งรวายถี* เป็น *รุ่งรวายถีขึ้น* เป็นการเคลื่อนที่บอกเวลาเช้า สืบเนื่องจาก *อาทิตย์แผดเกล้าเฝารน* แสดงสภาพความร้อนระอุหลังการเคลื่อนที่ของพระอาทิตย์ เป็นไปตามปรากฏการณ์ธรรมชาติ หลังจากพระอาทิตย์ขึ้น หรือในตัวอย่างต่อไปนี้

- (6) *พระสุริยะออกพันปลายเขา แสงภาณุออกเรืองรำมห้อง*
“พระอาทิตย์ออกพันยอดเขา แสงสว่างออกทั่วท้องฟ้า”

(คร่าวหงส์ผาคำ, 2511, 33)

- (7) กันสุริยา *ตาวันออกหน้า* เจ้าก็เอามาห่อลับ อยู่เป็นนรินทร์
“เมื่อมองเห็นพระอาทิตย์ขึ้นด้านหน้า เจ้าก็เอามาห่อซ่อนเก็บไว้เป็นประจำ”

(คำขอสุวรรณหอยสังข์, 2512, 46)

ตัวอย่าง (6) และ (7) คำว่า *พระสุริยะ สุริยา* และ *ตัววัน* หมายถึง พระอาทิตย์ (อุตม รุ่งเรืองศรี, 2547, 754) คำว่า *ออก* หมายถึง อากาศที่เคลื่อนไปข้างนอก หรือพ้นจากที่ปิดบัง เคลื่อนจากที่ (อุตม รุ่งเรืองศรี, 2547, 873) เมื่อ *ออก* ปรากฏร่วมกับ *พระสุริยะ* และ *ตัววัน* เป็น *พระสุริยะออกพ้นปลายเขา* และ *ตัววันออกหน้า* เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติบอกเวลาเช้า หรือ เวลาพระอาทิตย์ขึ้น ตัวอย่างข้างต้นแสดงการเคลื่อนที่ของอุปลักษณะธรรมชาติ *พระสุริยะ* และ *ตัววัน* แตกต่างกันที่การเคลื่อนที่ของ ตัวอย่าง (6) *พระสุริยะออกพ้นปลายเขา* เป็นปรากฏการณ์ ธรรมชาติที่เคลื่อนพ้นออกจากที่หนึ่ง สังเกตได้จากคำว่า *ปลายเขา* ในขณะที่ตัวอย่าง (7) *ตัววัน ออกหน้า* การเคลื่อนที่ของพระอาทิตย์นั้นเข้ามากระทบกับประสาธสัมผัสการรับรู้ว่าเป็นเวลาเช้า สังเกตได้จาก คำว่า *ออกหน้า*

2. เมื่ออุปลักษณะเวลาปรากฏร่วมกับคำว่า *สูง* แสดงปรากฏการณ์ธรรมชาติ บอกเวลา ตัวอย่างเช่น

(8) *ตัววันยังสูง บ่ควรบ่อกว้าย ขอเปลี่ยนที่อันต้อพาย*

“พระอาทิตย์ยังอยู่สูง ไม่ควรเลี้ยวกลับ ขอเปลี่ยนที่เพื่อหาปลา”

(คำxonนางอุทธะลา, 2511, 5)

ตัวอย่าง (8) คำว่า *ตัววัน* หรือ *ตะวัน* หมายถึง ดวงอาทิตย์ (อุตม รุ่งเรืองศรี, 2547, 265) คำว่า *สูง* หมายถึง ตรงขึ้นไปตามทางตั้งฉากกับพื้น ไม่ต่ำ (อุตม รุ่งเรืองศรี, 2547, 755) บอกสภาพของสรรพสิ่งที่เป็นแนวตั้งจากพื้น โดยวัดค่าด้วยระดับสายตา หรือเครื่องมือ ในที่นี้ *ตัววันยังสูง* เป็นสภาพของพระอาทิตย์ที่อยู่สูงกว่าระดับการรับรู้ด้วยสายตา การตั้งอยู่ในระดับสูง ของ *ตัววัน* ถูกนำไปเปรียบเทียบกับสิ่งที่อยู่เหนือสายตาขึ้นไป เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติบอก เวลาบ่าย

3. เมื่ออุปลักษณะเวลาปรากฏร่วมกับคำเหล่านี้ ได้แก่ *ต่ำ ลง ลับ ตก มอดมุด* แสดง ปรากฏการณ์ธรรมชาติบอกเวลาเย็น ตัวอย่างเช่น

อุปลักษณะธรรมชาติ *สุริยนต์* ปรากฏร่วมกับ *ต่ำ* แสดงสภาพของพระอาทิตย์ที่อยู่ต่ำกว่าระดับสายตา ตัวอย่างเช่น

(9) *สนุกม่วนล้ำ ในกลางไพรสน จันสุริยนต์ เบียงจ้ายต่ำได้*

“สนุกสนานมากเกินไปอยู่ในป่า จนพระอาทิตย์เคลื่อนลงต่ำใกล้จะตกดิน”

(คำxonนกระจาบ, 2511, 75)

ตัวอย่าง (9) คำว่า *สุรียนต์* หมายถึง พระอาทิตย์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, 1247) ส่วน *ตัว* หมายถึง ตรงข้ามกับสูง เตี้ย (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2547, 286) *ตัว* เป็นสภาพของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เคลื่อนที่อยู่ในระดับต่ำกว่าสายตา จากตัวอย่าง *พระสุรียนต์เป็ยงจ้ายตัวได้* เป็นสภาพการเคลื่อนที่ของพระอาทิตย์ที่เคลื่อนต่ำจากการรับรู้ด้วยสายตา ทำให้ *พระสุรียนต์* มีความหมายเปรียบเทียบเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติบอกเวลาเย็นหรือใกล้เวลาพระอาทิตย์ตกดิน

(10) *กันตัววันหลวง ลงไปจ้อยๆ ค่ำมีดมัวอ่อนอ้อยจ้อย*

“เมื่อพระอาทิตย์เคลื่อนลงไปอย่างรวดเร็ว เวลาค่ำมีดท้องฟ้ามีแสงมัว
เป็นสีชมพู”

(คำวชวงศ์สวรรค์, 2511, 129)

(11) *กันสุริยะ ลงกาต่ำต้อย ตัววันเย็นแดดพัก*

“ในเวลาเย็นเมื่อพระอาทิตย์เคลื่อนลงต่ำก็หยุดส่องแสง”

(คำวชหงส์หิน, 2510, 108)

ตัวอย่าง (10) และ (11) คำว่า *ตัววันหลวง* และ *สุริยะ* หมายถึง ดวงอาทิตย์ (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2547, 754) ส่วน *ลง* หมายถึง ไปสู่เบื้องต่ำ ไปสู่พื้นดิน และอื่นๆ ไปสู่เบื้องที่ตรงข้ามกับขึ้น (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2547, 635) เป็นอาการเคลื่อนที่โดยมีทิศทางและมีจุดหมายปลายทางจากเวลาหนึ่งไปสู่เวลาหนึ่ง ในที่นี้ *ลง* เป็นอุปลักษณะแสดงทิศทางสัมพันธ์กับแนวเทียบของร่างกายมนุษย์ ในตัวอย่าง (10) ลักษณะการเคลื่อนที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว สังเกตจากคำว่า *จ้อยๆ* แสดงอาการที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว ส่วนตัวอย่าง (11) *ต่ำ* แสดงระดับในการเคลื่อนที่หรือในตัวอย่าง

(12) *ดวงพระอาทิตย์ ลับเหลี่ยมเขาซอน ทัวโขงนคร ชุมภูมืดท้อง*

“ดวงอาทิตย์ลับภูเขาไปแล้วทั่วทั้งแผ่นดินก็เข้าสู่ความมืด”

(คำวชวงศ์สวรรค์, 2511, 129)

ตัวอย่าง (12) คำว่า *ดวงอาทิตย์* หมายถึง พระอาทิตย์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, 1247) ส่วน *ลับ* หมายถึง ปิด บัง ซ่อน อยู่ในที่พันตา มิดชิด ห่างไกล (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2547, 644) ใช้กับสิ่งที่มองไม่เห็น ในที่นี้ *ดวงอาทิตย์ลับเหลี่ยมเขาซอน* มีความหมายว่า พระอาทิตย์อยู่ในที่พันตา การเคลื่อนที่ของพระอาทิตย์มีจุดสิ้นสุด สังเกตจากคำว่า *เหลี่ยมเขาซอน* ที่หมายถึง ยอดภูเขา เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติเวลาพระอาทิตย์ตกดิน

4. เมื่ออุปลักษณะธรรมชาติปรากฏร่วมกับคำว่า *ตก* และ *มอดมุด* แสดงความหมายเปรียบเทียบให้เวลาเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ บอกเวลาช่วงพระอาทิตย์ตกดิน ตัวอย่างเช่น

(13) *งัวควายข้างม้า สัตว์ตัวมีเขา เวลาเมื่อเมาเซาะกินน้ำหญ้า
กั้นตัววันตก ปีกงว้ายอว้ายหน้า อาลัยหาเรือนแหล่งมัด
“ปศุสัตว์มีเขาเช่นวัวควายข้างม้า ล้วนหาน้ำและหญ้างิน
พอตะวันตกดิน ก็หันหน้าหาทางกลับไปยังบ้าน”*

(คำขोजันต๊ะฆา, 2511, 55)

ตัวอย่าง (13) คำว่า *ตัววัน* หมายถึง ดวงอาทิตย์ (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2547, 754) ส่วน *ตก* หมายถึง กริยาที่ลดลงสู่ระดับต่ำอย่างฉับพลัน ลดลง ขาดไป สิ้นสุด กระทบ (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2547, 265) เป็นอาการเคลื่อนที่ลงไป ใช้กับการเคลื่อนที่ของสรรพสิ่งประเภทวัตถุหรือสิ่งของ และสิ่งมีชีวิต จากที่สูงลงสู่ที่ต่ำโดยเร็ว ในที่นี้ *ตก* เมื่อปรากฏร่วมกับ *ตัววัน* เป็น *ตัววันตก* ทำให้ *ตัววัน* มีความหมายที่เป็นสิ่งที่เคลื่อนที่ และทำอาการได้เองตามปรากฏการณ์ธรรมชาติ

ผู้วิจัยยังพบว่า รูปภาษา ได้แก่ คำว่า *มอดมุด* ซึ่งเป็นอาการเคลื่อนที่ไปข้างใต้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง เมื่อปรากฏร่วมกับ อุปลักษณะธรรมชาติ *สายัณห์* มีความหมายแสดงการหมดลงของพระอาทิตย์ ตัวอย่างเช่น

(14) *คิดถึงนรงค์นงนุช ยามสายัณห์ ตัววันมอดมุด เคยร่วมกินข้าวยามแลง
“คิดถึงพี่น้อง เมื่อพระอาทิตย์ตกดินเคยร่วมวงกินข้าวเมื่อเย็นด้วยกัน”*

(คำวนิราศเมืองกอก, 2511, 68)

ตัวอย่าง (14) คำว่า *ตัววัน* หมายถึง ดวงอาทิตย์ (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2547, 754) ส่วน คำว่า *มอดมุด* หมายถึง จวนจะดับ *ดับ ลอด มุด* (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2547, 542) และ *มุด* หมายถึง หลบ ซ่อน หายไป (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2547, 555) เป็นกริยาแสดงสภาพการเคลื่อนเข้า ไปข้างใต้จนไม่ปรากฏให้เห็นอีก ใช้กับการเคลื่อนของคนหรือสัตว์ที่เคลื่อนผ่านเข้าไปในที่ใดที่หนึ่งแล้วหายไป ในที่นี้ *ตัววันมอดมุด* เป็นอาการเคลื่อนที่ไปของพระอาทิตย์ ไปยังที่ใดที่หนึ่งจน หายไป หรือไม่ปรากฏให้เห็นอีก เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติบอกเวลาพระอาทิตย์ตกดิน หรือ เวลาค่ำ

5. อุปลักษณะธรรมชาติ เช่น พระจันทร์ ปรากฏร่วมกับคำแสดงการเคลื่อนที่ด้วย ประสาทสัมผัสทางตา สอง แสดงถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติบอกเวลากลางคืน ตัวอย่างเช่น

(15) **พระจันทร์ส่องฟ้า** แจ้งทั่วเวหน ก่างสัพพะโชน กลดคำส่องแจ้ง
 “พระจันทร์ส่องเพื่อให้แสงสว่างทั่วท้องฟ้า เหมือนกางสัพพนทองขนาดใหญ่”
 (คำวขอป่าตะเพียน, 2511: 125)

(16) **ราตรีผ่องนั้ก** **เดือนส่องหล้าธานี** องค์พระสุคต ผู้รุ่งเรืองศรี
 ตั้งพระทัยดี สั้งสอนจะใจ
 “ยามกลางคืนสดใสนิ่งนั้ก พระจันทร์ส่องแสงลงมายังพื้นดิน องค์พระสัมมา
 สัมพุทธเจ้า ตั้งพระราชหฤทัย ที่จะทรงสั่งสอนสรรพสัตว์ตลอดไป”
 (คำวพุทธประวัติ, 2534: 217)

ตัวอย่าง (15) และ (16) คำว่า **พระจันทร์** และ **เดือน** หมายถึง พระจันทร์
 ปรากฎร่วมกับ **ส่อง** หมายถึง เพ่งมอง เล็ง ค้นหา รู้ ฉายแสง (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2547,
 721) โดยทั่วไป **ส่อง** ใช้กับการกระทำ รวมทั้งการฉายแสง ดังนั้น **พระจันทร์ส่องฟ้า**
 และ **เดือนส่องหล้า** จึงหมายถึง การส่องแสงหรือการฉายแสงของพระจันทร์ในยาม
 กลางคืน โดยคำที่อยู่มี่มีความหมายเกี่ยวข้องกับเวลากลางคืน ได้แก่ **ราตรีผ่องนั้ก**

จากอุปลักษณะธรรมชาติ แสดงให้เห็นว่า สิ่งที่เป็นธรรมชาติสามารถนำมา
 เปรียบเทียบเพื่อบอกเวลาได้ บอกปรากฏการณ์ธรรมชาติ ได้แก่ สุริยยาน สุริยา พระ
 สุริยะ สุริยนต์ ดวงพระอาทิตย์ ต่ำวัน ต่ำวันหลวง รุ่งรวายถึ ตีนฟ้า เดือน และ
 พระจันทร์ มีความสัมพันธ์กับรูปภาพแสดงอุปลักษณะ ได้แก่ ยก ไช ส่อง ขึ้น ฟุ้ง ออก
 สูง ต่ำ ลับ ลง ตก มอดมุด ซึ่งแสดงการเคลื่อนที่ บอกปรากฏการณ์ธรรมชาติ และ บอก
 ช่วงเวลา โดยมีการถ่ายโยงความหมายของสิ่งเหล่านี้ในวงความหมายต้นทาง ไปยังวง
 ความหมายปลายทาง คือ เวลา ตามปรากฏการณ์ธรรมชาติ ดังนี้

วงความหมายต้นทาง		วงความหมายปลายทาง	
ปรากฏการณ์ธรรมชาติ	→	เวลา	
อุปลักษณะเวลา + อาการ		ธรรมชาติ	อาการ
[พระอาทิตย์ขึ้น]	→	[เวลาเช้า]	[ยก][ไช][ส่อง] [ฟุ้ง][ขึ้น][ออก]
[พระอาทิตย์เอียง]	→	[เวลาบ่าย]	[สูง]
[พระอาทิตย์ตก]	→	[เวลาเย็น]	[ต่ำ][ลับ][ลง] [ตก][มอดมุด]
[พระจันทร์ขึ้น]	→	[เวลากลางคืน]	[ส่อง]

สรุปและอภิปรายผล

อุปลักษณ์ธรรมชาติแสดงเวลาในภาษาไทยถิ่นเหนือ แสดงให้เห็นว่า *เวลา* ในภาษาไทยถิ่นเหนือ ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายเชิงนามธรรมทำให้เป็นรูปธรรมหรือมีตัวตนได้ เมื่อปรากฏร่วมกับคำแสดงการเคลื่อนที่ ลักษณะดังกล่าวเกิดจากกระบวนการเชื่อมโยงทางความคิด จากกระบวนการถ่ายโยงทางความหมาย ซึ่งเป็นวิธีการของกลไกทางปริชานที่เรียกว่า การถ่ายโยงทางความหมาย หรือการถ่ายโยงทางอุปลักษณ์ ทำให้เข้าใจความหมายของเวลาที่เป็นนามธรรมด้วยการเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นรูปธรรม สามารถมองเห็นได้ อยู่ใกล้ตัว และปรากฏจริงตามธรรมชาติ ได้แก่ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และ ท้องฟ้า ซึ่งจากข้อมูลการวิเคราะห์ที่ไม่ปรากฏปรากฏการณ์ธรรมชาติ ดังเช่น *นกบินกลับรัง ไก่ขัน ฟ้าบด หรือ ฟ้าแจ้ง* รวมทั้ง *ดาวตก* และ *น้ำค้างลง* หากแต่เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เป็นคำอุปลักษณ์แสดงเวลาที่เป็นการเคลื่อนที่ของพระอาทิตย์ และพระจันทร์ เพื่อบอกเวลาในแต่ละวัน ซึ่งเป็นลักษณะหนึ่งของภาษาไทยถิ่นเหนือ

กระบวนการทางปริชานที่ทำให้เห็นการเคลื่อนที่ของเวลาตามธรรมชาติ ทำให้เข้าใจได้ว่าการเคลื่อนที่เป็นส่วนสำคัญต่อการเกิดอุปลักษณ์ เพราะเป็นส่วนสำคัญที่สามารถเชื่อมโยงกับประสบการณ์รอบตัวที่เป็นรูปธรรมกับเวลาซึ่งเป็นนามธรรม ทำให้เวลามีตัวตน ที่สัมพันธ์กับการมองเห็นการเคลื่อนที่ของพระอาทิตย์ และพระจันทร์ เช่น สุริยาพุ่งขึ้น พระอาทิตย์ลงลับ ดาววันตก ตำนานมอดมุด พระจันทร์ส่องหล้า เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าคนไทยถิ่นเหนือมีความคิดเรื่องการเคลื่อนที่ตั้งแต่การเริ่มต้น การเคลื่อนผ่าน และการเคลื่อนถึง ซึ่งสัมพันธ์กับแนวเทียบของร่างกาย

ดังนั้น การศึกษาอุปลักษณ์ธรรมชาติแสดงเวลาในภาษาไทยถิ่นเหนือจึงเป็นหลักฐานสำคัญอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นการใช้ภาษาในเชิงเปรียบเทียบหรือความหมายในเชิงอุปลักษณ์ (metaphor) ในภาษาไทยถิ่นเหนือและผู้ใช้ภาษาไทยถิ่นเหนือ อย่างไรก็ตาม เวลายังสัมพันธ์กับการเคลื่อนที่ ประเด็นดังกล่าว ผู้วิจัยยังไม่ได้นำเสนออุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์เวลาเป็นการเคลื่อนที่ไว้ในบทความวิจัยนี้

รายการอ้างอิง

- ชัชวดี ศรีลัมพ์. (2549). รายงานวิจัยเรื่อง **อุปลักษณ์เชิงมนทัศน์ในนาฏยภาษา**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- คนดอย (นามแฝง). (2492). **คำวจีจาง 7 หัว 7 หาง**. เชียงใหม่: ประเทืองวิทยา.
- นววรรณ พันธเมธา. (2555). **คลังคำ**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- น้อย. (2474). **คำวขอเรื่องธรรมบวระวงค์หงส์อำมาตย์**. เชียงใหม่: ประเทืองวิทยา.
- คำวขอป่าตะเพียน**. (2511). เชียงใหม่: ประเทืองวิทยา.
- คำวขอวงค์สุวรรณ**. (2511). เชียงใหม่: ประเทืองวิทยา.
- คำวขอหงส์หิน**. (2510). เชียงใหม่: ประเทืองวิทยา.
- ปัญญา (นามแฝง). (2511). **คำวขอนกกระจาบ**. เชียงใหม่: ประเทืองวิทยา.
- อรุณ วงศ์รัตน์. (2511). **คร่าวขอนิราศเมืองกอก**. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่.
- มณี พยอมยงค์. (2534). **คำวพุทธประวัติ: วรรณกรรมแห่งเวียงเหนือ**. เชียงใหม่: ธาราทองการพิมพ์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- สงวน โชติสุขรัตน์. (2512). **คำวขอสุวรรณหอยสังข์**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์สงวนการพิมพ์.
- สถาบันภาษา ศิลปะ และวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่. (2550). **พจนานุกรมภาษาล้านนา**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์แสงศิลป์.
- อ้ายไชยเมืองเลน (นามแฝง). (2513). **คำวขอจันต๊ะฆา**. เชียงใหม่: ประเทืองวิทยา.
- คำวขอนางอุทระลา**. (2511). เชียงใหม่: ประเทืองวิทยา.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. (2511). **คร่าวขอหงส์ผาคำของพระยาโลมาวิสัยฉบับเทียบอักษรลานนาไทย**. เชียงใหม่: หน่วยส่งเสริมศิลปศึกษาและวัฒนธรรมลานนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. (2547). **พจนานุกรมล้านนา-ไทยฉบับแม่ฟ้าหลวงตอนที่ 1-2**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- Lakoff, George and Johnson, Mark. (1980). **Metaphors We Live By**. Chicago: The University of Chicago Press.

